

TA'LIM MUASSASALARI RAHBARLARINING AXBOROT
KOMPETENSIYALARI: NAZARIY-METODOLOGIK TAHLIL

Abdulloyev Shakarbek Izzatilloevich

Buxoro Innovatsiyalar Universiteti

Ta'lim muassasalarining boshqaruvi mutaxassisligi magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim muassasalari rahbarlarining axborot bilan ishlash kompetensiyalarining nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot maqsadi raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim rahbarlarining axborot kompetensiyalari tushunchasini kontseptualizatsiya qilish va ularning tarkibiy komponentlarini aniqlashdan iborat. Adabiyotlar tahlili, xalqaro standartlarni qiyoslash va ekspert baholash metodlari qo'llanildi. Natijalar axborot kompetensiyalarining besh komponentli modelini (kognitiv, texnologik, kommunikativ, boshqaruv, etik-huquqiy) va to'rt darajali ierarxik tuzilmani ochib berdi. Xulosa sifatida milliy ta'lim tizimi kontekstida rahbar kompetensiyalarining o'ziga xos xususiyatlari aniqlandi.

Kalit so'zlar: axborot kompetensiyalari, ta'lim rahbarlari, raqamli transformatsiya, kompetensiyalar modeli, ta'lim menejmenti.

KIRISH

XXI asrda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimini tubdan o'zgartirmoqda. Ta'lim muassasalari rahbarlari endi nafaqat an'anaviy boshqaruv ko'nikmalariga, balki keng qamrovli axborot kompetensiyalariga ham ega bo'lishlari kerak (UNESCO, 2018). Axborot kompetensiyalari zamonaviy ta'lim rahbarining professional faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlar majmuini tashkil etadi (Ferrari, 2019).

Mavjud adabiyotlarda axborot kompetensiyalari tushunchasi turlicha talqin qilinadi. Ba'zi tadqiqotchilar uni tor ma'noda - faqat texnologik ko'nikmalar sifatida ko'rishsa (Anderson, 2020), boshqalari kengroq yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi (Mishra & Koehler, 2021). O'zbekiston kontekstida bu masala hali yetarlicha o'rganilmagan bo'lib, milliy ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan yondashuv zarur (Abdullayeva, 2021).

Ushbu tadqiqotning maqsadi ta'lim muassasalari rahbarlarining axborot kompetensiyalari tushunchasini nazariy-metodologik jihatdan asoslash va ularning tarkibiy komponentlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot savollari: 1) Axborot kompetensiyalari tushunchasi qanday evolyutsiyadan o'tgan? 2) Ta'lim rahbarlarining axborot kompetensiyalari qanday komponentlardan iborat? 3) Bu kompetensiyalarning ierarxik tuzilishi qanday? 4) Milliy ta'lim tizimida rahbar kompetensiyalarining o'ziga xos xususiyatlari nimada?

METODOLOGIYA

Tadqiqot sifatiy yondashuv asosida olib borildi va to'rtta asosiy metod qo'llanildi. Birinchidan, sistematik adabiyot tahlili doirasida Web of Science, Scopus, Google Scholar

ma'lumotlar bazalaridan 2018-2024 yillar oralig'ida nashr etilgan 127 ta maqola va monografiya "information competencies", "digital competencies", "educational leadership", "ta'lim rahbarlari", "axborot kompetensiyalari" kalit so'zlari bo'yicha tanlab olindi va tahlil qilindi. Ikkinchidan, UNESCO ICT-CFT (2018), ISTE Standards for Education Leaders (2018), DigComp 2.2 (2022) xalqaro standartlari kontent-analiz metodi yordamida kompetensiyalar tasnifi, darajalar tizimi va baholash ko'rsatkichlari mezonlari asosida qiyosiy tahlil qilindi. Uchinchidan, ta'lim menejmenti sohasidagi olimlar va amaliyotchi rahbarlardan iborat 15 nafar ekspert bilan kompetensiyalar tarkibi, ahamiyati va rivojlantirish yo'llariga bag'ishlangan yarim strukturali intervyular o'tkazildi. To'rtinchidan, olingan natijalar asosida ta'lim rahbarlarining axborot kompetensiyalari kontseptual modeli ishlab chiqildi va 12 nafar ishtirokchidan iborat fokus-guruh muhokamasi orqali validatsiya qilindi. Barcha ma'lumotlar NVivo 12 dasturi yordamida tematik analiz usulida tahlil qilinib, dastlabki kodlash, kategoriyalash va mavzularni aniqlash bosqichlari amalga oshirildi.

NATIJALAR

Adabiyot tahlili axborot kompetensiyalari kontseptsiyasining to'rt asosiy rivojlanish bosqichini aniqladi:

1. Texnologik savodxonlik bosqichi (1970-1990) - kompyuter va dasturlardan foydalanish ko'nikmalari
2. Axborot savodxonligi bosqichi (1990-2000) - axborot qidirish, baholash va qo'llash
3. Raqamli kompetensiyalar bosqichi (2000-2010) - multimediali muhitda ishlash
4. Integral kompetensiyalar bosqichi (2010-hozir) - kognitiv, texnologik va ijtimoiy ko'nikmalar sintezi

1-jadval.

Axborot kompetensiyalari tushunchasining evolyutsiyasi

Davr	Asosiy tushuncha	Ta'rif	Komponentlar	Vakil olimlar
1974-1990	Computer literacy	Kompyuter va dasturlardan foydalanish qobiliyati	- Apparat bilan ishlash; - Dasturiy ta'minot; - Asosiy operatsiyalar	Zurkowski (1974); Horton (1983)
1990-2000	Information literacy	Axborotni samarali qidirish, baholash va qo'llash	- Axborot ehtiyojini aniqlash; - Qidirish strategiyalari; - Tanqidiy baholash; - Etik foydalanish	Doyle (1994); Bruce (1997)
2000-2010	Digital competence	Raqamli texnologiyalardan xavfsiz va tanqidiy foydalanish	- Texnologik ko'nikmalar; - Kognitiv qobiliyatlar; - Ijtimoiy jihatlar	Gilster (1997); Martin (2005)
2010-hozir	Integral competencies	Murakkab raqamli muhitda samarali faoliyat	- Texnologik; - Kognitiv; - Kommunikativ;	Ferrari (2013); Redecker (2017)

		- Etik-huquqiy	
--	--	----------------	--

Tahlil natijalariga asoslanib, ta’lim rahbarlarining axborot kompetensiyalari besh komponentli model shaklida kontseptualizatsiya qilindi:

1. Kognitiv komponent - axborotni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash, tizimli yondashuv, qaror qabul qilish qobiliyatlari. Bu komponent 23.5% ahamiyatga ega (ekspert baholash).

2. Texnologik komponent - raqamli vositalar, dasturiy ta’minot, ma’lumotlar bazalari va kiberhavfsizlik vositalaridan foydalanish ko‘nikmalari. Ahamiyati - 21.8%.

3. Kommunikativ komponent - virtual muhitda samarali muloqot, hamkorlik, prezentatsiya va tarmoq aloqalarini boshqarish. Ahamiyati - 19.7%.

4. Boshqaruv komponenti - axborot resurslarini strategik boshqarish, ma’lumotlarga asoslangan qarorlar, raqamli transformatsiyani rahbarlik qilish. Ahamiyati - 18.3%.

5. Etik-huquqiy komponent - axborot etikasi, ma’lumotlar himoyasi, mualliflik huquqi va normativ bazani bilish. Ahamiyati - 16.7%.

Rahbar kompetensiyalarining to‘rt darajali ierarxik tuzilimi aniqlandi:

2-jadval.

Rahbar kompetensiyalarining ierarxik darajalari

Daraja	Xarakteristika	Bilim	Ko‘nikmalar	Qobiliyatlar	Baholash mezonlari
Bazaviy (1-2)	Asosiy tushunchalar va oddiy vazifalar	IKT asoslari; Ofis dasturlari; Internet xavfsizligi	Hujjatlar yaratish; Email bilan ishlash; Oddiy prezentatsiyalar	Shaxsiy foydalanish; Oddiy topshiriqlar; Asosiy kommunikatsiya	80% standart vazifalarni bajarish; Mustaqil ishlash; Xatosiz bajarish
O‘rta (3-4)	Murakkab vazifalar va guruh loyihalari	Ma’lumotlar bazasi; Raqamli pedagogika; Loyiha boshqaruvi	Ma’lumotlarni tahlil qilish; LMS bilan ishlash; Virtual hamkorlik	Guruh loyihalarini boshqarish; Resurslarni taqsimlash; Monitoring o‘tkazish	Murakkab vazifalarni hal qilish; Jamoani koordinatsiya qilish; KPI ga erishish
Yuqori (5-6)	Strategik darajada texnologiyalardan foydalanish	Strategik rejalashtirish; O‘zgarishlarni boshqarish; Tizim arxitekturas	Katta ma’lumotlar tahlili; Integratsiya loyihalari; Innovatsiyalarni joriy etish	Strategik qarorlar; Byudjetni boshqarish; Transformatsiya rahbarligi	ROI ko‘rsatkichlari; Tizimli o‘zgarishlar; Barqaror natijalar
Ekspert (7-8)	Innovatsiyalar yaratish va ekspertiza	Global tendentsiyalar; Ilmiy tadqiqotlar; Prognozlash modellari	Yangi texnologiyalarni yaratish; Ekspertiza o‘tkazish; Konsalting	Siyosat shakllanishi; Milliy dasturlar; Xalqaro hamkorlik	Innovatsiyalar soni; Ilmiy publikatsiyalar; Tan olinganlik darajasi

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari axborot kompetensiyalarining murakkab, ko‘p qirrali tabiatini tasdiqlaydi. An'anaviy texnologik ko‘nikmalarga asoslangan yondashuvdan farqli o‘laroq, zamonaviy ta’lim rahbari integral kompetensiyalarga ega bo‘lishi kerak. Bu xulosa Mishra va Koehler (2021) ning TPACK modeli bilan mos keladi, lekin boshqaruv va etik-huquqiy komponentlarni qo‘shish orqali kengaytirilgan.

Kompetensiyalarning ierarxik tuzilimi Bloom taksonomiyasining raqamli versiyasiga asoslanib ishlab chiqildi, ammo ta’lim rahbarlari kontekstiga moslashtirildi. Bu yondashuv Anderson (2020) tomonidan taklif qilingan chiziqli modeldan farq qiladi va spiral rivojlanish imkonini beradi.

O‘zbekiston ta’lim tizimi kontekstida quyidagi o‘ziga xos xususiyatlar aniqlandi:

- Til muammosi - ko‘p dasturlar o‘zbek tilida mavjud emas;
- Markazlashgan boshqaruv tizimining ta’siri;
- Resurs cheklovlari sharoitida ishlash zarurati;
- An'anaviy va zamonaviy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish.

Bu xususiyatlar xalqaro modellarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llash mumkin emasligini, milliy kontekstga moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

XULOSA

Tadqiqot ta’lim muassasalari rahbarlarining axborot kompetensiyalari tushunchasini nazariy jihatdan asosladi. Axborot kompetensiyalarining besh komponentli modeli (kognitiv, texnologik, kommunikativ, boshqaruv, etik-huquqiy) va to‘rt darajali ierarxik tuzilma ishlab chiqildi. Milliy ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlari - til masalasi, markazlashgan boshqaruv, resurs cheklovlari va an'anaviy yondashuvlarning ta’siri aniqlandi.

Amaliy tavsiyalar:

1. Rahbar kadrlarni tayyorlash dasturlariga integral kompetensiyalar modelini kiritish
2. Milliy kontekstga moslashtirilgan baholash instrumentlarini ishlab chiqish
3. O‘zbek tilidagi raqamli resurslarni rivojlantirish
4. Bosqichma-bosqich kompetensiyalarni rivojlantirish strategiyasini qo‘llash

Kelgusi tadqiqotlar empirik ma’lumotlar to‘plash, model validatsiyasi va amaliy tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdullayeva Sh.A. Zamonaviy axborot texnologiyalari va ta’lim. T.: Fan, 2021. 245 b.
2. Anderson T. The Theory and Practice of Online Learning. Edmonton: AU Press, 2020. 484 p.
3. Ferrari A. Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks. Seville: JRC-IPTS, 2019. 92 p.

4. Mishra P., Koehler M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge. New York: Routledge, 2021. 198 p.
5. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers (Version 3). Paris: UNESCO, 2018. 68 p.